

УДК 371.14: 371.2

Анатолій ЗУБКО

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Anatoliy ZUBKO

REALIZATION OF FUNCTIONS OF TEACHING PROCESS IN THE SYSTEM OF PERFECTION OF QUALIFICATION OF PEDAGOGICAL PERSONNEL

Анотація: у статті проаналізовано інтегрований результат функціонування компонентів процесу навчання (викладання та учіння), що дає можливість розкрити особливості побудови такого процесу в системі післядипломної педагогічної освіти.

Annotation: in the article integrated result of functioning of components of teaching process is analysed which gives possibility to open the peculiarities of construction of teaching process in the system of postgraduate pedagogical education.

Ключові слова: післядипломна освіта, андрагогіка, викладання, учіння, функції процесу навчання.

Key words: postgraduate education, androgogy, teaching, functions of teaching process.

Мета: розгляд функцій процесу навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Соціально-економічні, науково-технологічні й виробничі процеси, розвиток духовної, соціокультурної сфери та особистісних освітніх запитів спонукають дорослу людину навчатися протягом усього життя. У XXI ст. неперервна освіта набула особливого значення як для суспільства, так і особистості. Важливою складовою такого процесу є післядипломна освіта фахівців.

Сучасна система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів має складну інституціональну будову й включає загальнодержавний, обласний, районний (міський), шкільний та самоосвітні рівні. Справжніми науково-методичними і навчальними центрами в регіонах стали обласні інститути післядипломної педагогічної освіти й удосконалення вчителів. Провідною ланкою в їх діяльності є задоволення суспільних і особистісних освітніх потреб педагогічних працівників стосовно підвищення рівня їхньої професійної кваліфікації та особистісного вдосконалення.

Проблеми теорії та практики навчання фахівців у системі підвищення кваліфікації та післядипломної педагогічної освіти висвітлені в роботах І. Анциферової, А. Єрмоли, М. Красовицького, Ю. Кулюткіна, В. Маслова, О. Мармази, І. Олександрової, В. Олійника, Н. Протасової, Г. Сухобської, Т. Сущенко та інших.

У науково-педагогічній літературі питання функцій системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів розглядалися різними вченими, зокрема, В. Бондарем, І. Ващенко, О. Владиславлевим, В. Масловим, В. Онушкіним, Н. Протасовою, Е. Тонконовою та іншими. Але переважно дослідження означених учених були присвячені визначенню та характеристичі функцій системи підвищення кваліфікації в цілому. Функції ж процесу навчання фахівців, як зовнішній вияв його властивостей, детально до цього часу не висвітлювалися.

В основі діяльності закладів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів знаходиться навчальний процес як система організації навчально-розвивальної діяльності, у центрі якої органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння, що спрямовані на досягнення цілей підвищення кваліфікаційного рівня педагогічних працівників.

Специфіка структури процесу навчання залежить не тільки від природи його елементів, а й мети їх функціонування, тих функцій, які виконує дана система (процес навчання ми розглядаємо як систему). Таким чином, розглянувши будову процесу навчання й визначивши особливості його компонентів, що обумовлюють характер їх взаємозв'язків, доцільно перейти до проблеми функцій.

І. Блауберг та Е. Юдін зазначають, що різноманітні характеристики об'єкта синтезуються в цілісну картину за допомогою функцій, до того ж розуміння їх не математичне, а більш широке – як взаємозв'язок, що визначає порядок включення частин у ціле. Сукупність функцій дозволяє уявити об'єкт як

ієрархічно організовану систему. Через розуміння функцій можна перейти від поняття морфології до поняття структури, тобто від уявлення про будову об'єкта до уявлення про його організацію [3, 40].

Функція (від латинського *funktio* – виконання, здійснення) – це зовнішній вияв властивостей об'єкта в даній системі взаємин [6, 1449].

Як зазначає Ю. Конаржевський: "...функції, які виконує система, не тільки визначають структуру, а й самі виконуються останньою. Не можна зрозуміти структуру без функцій, але і неможливо розібратися в функціях без структури. Структура мовби "відповідає за постійне відтворення взаємодії між елементами, функція ж покликана здійснювати особливий спосіб поведінки, спосіб діяльності системи для підтримки цих взаємодій" [5, 15].

Для нашого дослідження виявлення особливостей функціонування процесу навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів важливе, бо "будь-яка система соціального порядку активна, дієва, що виявляється насамперед у її функціях. Функції системи – інтегрований результат функціонування її компонентів, тоді як функції останніх – переважно результат впливу на них загальносистемних функцій" [1, 26]. Отже, виявлення інтегрованого результату функціонування компонентів процесу навчання (викладання та учіння) дає нам можливість не тільки розкрити особливості побудови процесу навчання в даній освітній ланці, а й визначити шляхи його вдосконалення.

Функціями процесу навчання в середній та вищій школі прийнято вважати освітню, виховну та розвивальну [2, 128]. На наш погляд, у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів інтегрований результат функціонування компонентів навчального процесу дещо ширший. Ми вважаємо, що основних функцій процесу навчання чотири, і вони мають більш складну будову. Розглянемо їх детальніше.

Освітньо-інформативна функція. Як відомо, освіта – це процес і результат удосконалення здібностей та поведінки особистості, за якого вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [4, 129]. Разом з тим у роботі з дорослими освітню функцію процесу навчання не можна звужувати тільки до формування знань, умінь та навичок. У переважній більшості педагогічних працівників певна система професійно необхідних спеціальних та загальнонаукових знань, умінь і навичок уже сформована під час навчання у вищому навчальному закладі, у результаті практичної педагогічної діяльності та самоосвіти, а також у процесі навчання в системі підвищення кваліфікації (за винятком молодих спеціалістів, які щойно закінчили вищий заклад і ще не встигли включитися в розгалужену систему підвищення кваліфікації, методичної роботи та не мають досвіду педагогічної діяльності). Цей факт обумовлює специфіку освітньої функції процесу навчання в системі підвищення кваліфікації. Вона полягає у тому, що навчання спрямовується на різнобічне збагачення, розширення тієї системи знань, умінь і навичок педагогічних працівників, яка в них вже сформована. Слід також додати, що певна частина знань, отриманих на попередніх етапах освіти фахівців з часом втрачається, забувається, і освітня функція навчання у системі підвищення кваліфікації полягає у їх відтворенні, актуалізації того, що найбільш потрібне для ефективної професійної діяльності педагога.

Масив наукових знань постійно збільшується, розширюється, відповідно змінюються не тільки зміст професійної діяльності педагога, а й інструментарій його реалізації, що потребує постійного розширення та збагачення системи професійно необхідних умінь, навичок, особистісних якостей. У цьому можна простежити умовність розмежування функцій процесу навчання, їх тісний взаємозв'язок, взаємообумовленість.

На наш погляд, гамма функцій процесу навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів збільшується і внаслідок того, що під час взаємодії того, хто навчає, і того, хто навчається, відбувається не тільки засвоєння, збагачення певної системи знань, а й вироблення нового знання, тобто понять, законів, закономірностей тощо. І це вимагає розширення інформаційної бази, залучення й вивчення нових фактів, відомостей, інформації.

Інформацію не можна ототожнювати із знаннями. “Знання – особлива фор-

ма духовного засвоєння результатів пізнання, процесів відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності” [4, 137]. Але інформація – необхідна передумова вироблення знань, перетворення їх на переконання і керівництво до практичної дії педагога. Ми не звужуємо процес навчання тільки до інформаційного зв'язку, а розглядаємо інформацію та інформаційний зв'язок як найважливіший засіб навчання й освіти. Інформативна функція навчального процесу полягає не тільки в наданні педагогічним працівникам інформації з різних галузей науки, суспільно-економічного життя та педагогічної практики, а й слугує основою для подальшої професійно-педагогічної творчості, що є важливою складовою майстерності вчителя.

Отже, у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів інтегрований результат викладання й учіння має освітньо-інформативне спрямування, а, у свою чергу, обидва компоненти процесу навчання виконують свої функції, що обумовлені означеним спрямуванням.

Аналітико-рефлексивна функція. Сьогодні цілком очевидно, що стати професіоналом у будь-якій галузі неможливо без критичного осмислення практики, аналізу змін, нововведень, винаходів, відкриттів, що постійно її збагачують й удосконалюють. Це повною мірою стосується й галузі професійної діяльності педагогічних працівників.

Сучасна педагогічна практика все інтенсивніше поповнюється різноманітними нововведеннями, інформаційними технологіями та методиками. Посилилася й увага науковців до проблем, пов'язаних з інноваціями в галузі викладання окремих предметів, виховання учнів, організації навчально-виховного процесу в школі, альтернативних форм і методів навчання. Безумовно, це збагачує практику, але слід зазначити, далеко не все нове, що пропонується вчителю, витримує перевірку часом. Не секрет, що при детальному вивченні та ґрунтовному критичному аналізі виявляється певна частина так званих “передових” технологій, які базуються на неперевічених даних, не несуть у собі нічого нового, а іноді у процесі впровадження очевидно стає їх непродуманість, невиваженість. Такі характеристики красномовно свідчать про те, що в результаті впровадження ці нововведення не тільки не можуть привести до виголошеного ефекту, а й навіть здатні шкодити справі, давати негативні наслідки.

У процесі навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів особливо цінною стає не тільки допомога фахівцям у збагаченні системи знань, умінь, навичок, а й розширенні їх на основі критичного аналізу практики. Тому аналітичність процесу навчання, відповідне спрямування діяльності всіх його учасників можна вважати специфічною функцією, яка є інтегрованим результатом як процесу викладання, так і процесу учіння. Окрім того, процес навчання має активізувати професійну рефлексію педагога, без цього сам факт підвищення кваліфікації не відбудеться. У своїх міркуваннях ми виходимо з того, що той, хто навчається, відіграє провідну роль у процесі власної освіти. А тому визначення й усвідомлення власних освітніх потреб є необхідною умовою підвищення кваліфікації й особистісного вдосконалення педагога. Активізація професійної рефлексії слухача – одне з найважливіших завдань процесу навчання, оскільки критична оцінка себе, своєї діяльності, своїх навчаних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, здібностей і можливостей сприяє усвідомленню слухачем свого реального образу “Я” як особистості, як професіонала. Це, з одного боку, є поштовхом до мотивації учіння педагога в системі безперервного підвищення кваліфікації, а з другого – дає змогу забезпечити адекватність змісту, форм і методів навчання реальним потребам слухачів, спрямовує процес викладання, підвищує ефективність процесу навчання загалом.

Виховна функція. У науково-педагогічній літературі прийнято тлумачити поняття “виховання” у широкому й вузькому розумінні. У першому – це передання та засвоєння досвіду поколінь, у другому – планомірний вплив вихователів на вихованців [4, 53]. Виховання є процесом безперервним і у певному розумінні безкінечним. У суспільстві передання досвіду від покоління до покоління існуватиме доти, доки існує людство, а людина виховується протягом усього життя. Тому цілком справедливо говорити про виховання дорослих. У системі підвищення кваліфікації відбувається не тільки передання досвіду професійної педагогічної діяльності, але цей досвід й набувається. Ми ведемо мову про те, що педагог, слухач не тільки знайомиться, аналізує, переймає досвід інших педагогів, засвоює його у вигляді певної суми знань, а й набуває власного педагогічного досвіду, розширює, поповнює, збагачує його. Фактично весь процес навчання в системі підвищення кваліфікації педаго-

гічних кадрів спрямований на набуття й удосконалення фахівцем власного професійного досвіду, і результативність навчання полягає, насамперед, у тих позитивних змінах, що відбуваються у практичній діяльності педагога.

Але не можна викреслювати виховання у вузькому розумінні із завдань навчання в системі підвищення кваліфікації. Планомірний цілеспрямований вплив на особистість дорослого "вихованця", що забезпечує постійне й безперервне її вдосконалення, набуття професійно необхідних особистісних якостей, навичок поведінки, рис характеру, має місце і в системі підвищення кваліфікації.

Разом з тим виховна функція процесу навчання в системі підвищення кваліфікації суттєво відмінна порівняно із системою середньої та вищої школи. Це полягає в тому, що, по-перше, виховна функція здійснюється стосовно дорослих людей, у котрих сформований світогляд, система моральних цінностей, уподобань, звичок, пріоритетів тощо. По-друге, виховний вплив спрямований на стимулювання самовиховання, самовдосконалення особистості педагогічного працівника, тобто частіше вихователь і вихованець виступають в одній особі. Без сумніву, така ситуація обумовлює специфіку функцій процесу викладання та процесу учіння в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, значно ускладнює взаємозв'язки компонентів навчального процесу, ролі його учасників. Викладач, методист чи особа, що навчає, усе більше стає радником, консультантом, ніж ментором. Сприяє встановленню таких взаємозв'язків тактовність, чуйність, толерантність та взаємоповага викладача і слухача, готовність їх співпрацювати. Отже, як ми вже зазначали, у процесі навчання дорослих перетворювальний вплив здійснюється безпосередньо стосовно слухача, але є й опосередкований вплив з боку слухача стосовно викладача, і цей вплив теж можна вважати виховним.

Розвивально-стимулювальна функція процесу навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів бачиться перш за все, у тому, що цей процес спрямований на розвиток,

зростання освітніх потреб фахівців. Відомо, чим більше людина знає, тим більше вона прагне знати. Вдоволення у процесі навчання певного обсягу освітніх потреб педагогічних працівників обов'язково передбачає виникнення нових. Розвиток пізнавальних інтересів слухачів, що має місце і в процесі навчання дорослих, відбувається переважно на основі критичного аналізу практики діяльності, власного досвіду, наявних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, можливостей та здібностей.

Свідоме прагнення фахівця набути вищого рівня кваліфікації, удосконалити свою діяльність, розширити кругозір та ін., стимулює зростання його освітніх потреб, розвиток особистісних якостей та педагогічної рефлексії.

Одним із важливіших завдань навчання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів є допомога слухачам виявити й позбутися певних стереотипів, штампів у їхній праці. Особливо це актуально в роботі із слухачами, котрі мають досить великий стаж педагогічної діяльності. Тут очевидним стає одне з основних протиріч системи післядипломної освіти. Для того, щоб бути професіоналом, необхідно зануритися в коло своєї професії, а це неодмінно призводить до певної обмеженості, професійної замкненості, механічного відтворення діяльності [154]. На такому тлі дуже швидко утворюються стереотипи й штампи, набуття яких не легко. Тому процес навчання в системі підвищення кваліфікації має бути спрямований на різнобічний розвиток особистості педагога, збагачення його загальнокультурного досвіду, розширення кругозору й кола загальнокультурних потреб.

У процесі навчання актуалізується й проблема розвитку творчого потенціалу фахівців, стимулювання творчої активності як під час навчання, так і у подальшій професійній діяльності. Застосовуючи інтерактивні методи навчання в системі підвищення кваліфікації, цілком можливо розвивати творчі здібності, формувати готовність фахівців не тільки сприймати нове, а й творити нове, змінювати свою діяльність, позбавлятися старих підходів, стереотипів, штампів.

Особливо слід наголосити на важливості даної функції процесу навчання педагогічних кадрів стосовно стимулювання самоосвітньої діяльності слухачів. Без свідомої самоосвіти педагога неможлива безперервність підвищення його кваліфікації. Функція навчання полягає у спрямуванні цієї діяльності, у допомозі слухачеві оволодіти необхідними вміннями і навичками самоосвіти й самостійної роботи, у створенні умов, які сприяли б виробленню стійкої потреби в самоосвіті, самовихованні, саморозвиткові та самовдосконаленні, що є обов'язковими для самореалізації особистості.

Як бачимо, функції процесу навчання педагогічних кадрів у системі підвищення кваліфікації взаємопов'язані. Здійснення однієї неодмінно зумовлює інші. У певному розумінні можна говорити про комплекс функцій, що визначають дану систему як цілісну, і розрізнення скоріше є умовним, але специфіка цих функцій, без сумніву, визначає специфіку будови, структури процесу навчання. Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження означеної проблеми вбачаємо у визначенні чинників ефективності процесів викладання й учіння в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание, управление / В. Афанасьев. – М. : Наука, 1985.
2. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: дидактический аспект / Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
3. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. Блауберг, Э. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 268 с.
4. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
5. Конаржевский Ю. А. Что нужно знать директорам школ о системах и системном подходе : [учеб. пособ.] / Ю. Конаржевский. – Челябинск : Челяб. гос. пед. и-т, 1986. – 135 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.

Стаття надійшла 11.02.2011 р.